

نقش چابهار و منطقه ویژه اقتصادی آن در توسعه سکونتگاه‌های پیراشهری

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۶/۱۱

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۰۹/۰۴

صفحات: ۱۴۲-۱۲۹

مریم کریمیان بستانی؛ استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد زاهدان، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.
مهیار میر؛ دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد زاهدان، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.
داود شهرکی؛ دانشجوی دکتری گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، واحد زاهدان، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران.

چکیده

امروزه مناطق آزاد به‌عنوان پدیده‌ای فراگیر و ابزاری برای تحقق راهبردهای توسعه مورد توجه قرار گرفته‌اند. هدف از ایجاد این‌گونه مناطق، فراهم کردن شرایط مناسب برای افزایش تولید، ایجاد اشتغال و رشد رفاه اقتصادی مناطق و روستاهای پیراشهری می‌باشد. لذا هدف از پژوهش حاضر، اثرات جایگاه شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی در توسعه اقتصادی و کالبدی-فیزیکی روستاهای پیراشهری می‌باشد. روش تحقیق این پژوهش تحلیلی است. جمع‌آوری داده‌ها نیز به دو روش اسنادی و میدانی (پرسشنامه) صورت گرفته است. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات نیز از نرم‌افزارهای SPSS، Expert choice و مدل ELECTRE انجام گرفته است. نتایج آزمون تی تک‌نمونه‌ای نشان داد، شهر چابهار با محوریت (منطقه ویژه اقتصادی) بر توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری با اطمینان ۹۵ درصد از لحاظ آماری اثرگذار می‌باشد. همچنین نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن با توجه به سطح معناداری ۰/۰۰۰، گویای رابطه معناداری بین توسعه اقتصادی-کالبدی روستاهای پیراشهری و شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی می‌باشد. در ادامه نیز یافته‌های حاصل از تعیین وزن شاخص‌ها با استفاده از روش نرم‌افزار Expert choice نشان داد، شاخص‌های اشتغال و درآمد با وزن به‌دست آمده ۰/۲۲۶، بالاترین رتبه و شاخص خدمات با وزن به‌دست آمده ۰/۰۵۳، پایین‌ترین رتبه را در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری داشته باشند. نتایج مدل ELECTRE نشان داد که در بین روستاهای پیراشهری، روستاهای تیس و مرادآباد بیشترین میزان تأثیر اقتصادی و کالبدی را از شهر چابهار با تأکید بر منطقه ویژه اقتصادی را به خود اختصاص داده‌اند.

واژه‌های کلیدی:

منطقه ویژه اقتصادی، توسعه، روستاهای پیراشهری، چابهار.

یکی از مهم‌ترین پیامدهای اعتبار یافتن روشنفکرانه و تئوریک تجارت آزاد، توجه به سیاست راه‌اندازی و شکل دادن مناطق آزاد است (Skinner, 2009: 157). مناطق آزاد یکی از مهم‌ترین مزیت‌های نسبی در کشورهای مختلف است (فرزام‌فر و باغفلکی، ۱۳۹۹: ۱). و از ظرفیت‌های گوناگونی برای خلق مزیت برخوردارند (نوروزی و حلاج‌راسخ ولی‌زاده، ۱۳۹۸: ۱). در حال حاضر مناطق آزاد به‌عنوان یک استراتژی سریع به‌منظور تحقق اهداف برنامه‌های توسعه ملی در کشورهای جهان مطرح است (گرامی-طیبی و همکاران ۱۳۹۸: ۷۲). امروزه، در کشورهای جهان، تشکیل مناطق آزاد تجاری بسیار اعتبار یافته است؛ زیرا این امکان را فراهم می‌کند که بدون رها کردن تمامی مکانیزم‌های کنترل اقتصادی که به دلایل سیاسی غیرممکن است (جهانی دولت آباد و جهانی دولت آباد، ۱۳۹۸: ۱۰۰)، به‌صورت بخشی و منطقه‌ای به فرآیند جهانی شدن اقتصاد بپیوندد و از مزایای تجارت آزاد بهره‌برد (بهمنی، ۱۳۹۱: ۳).

ایجاد هر کدام از مناطق آزاد با اهداف مختلفی از قبیل جذب سرمایه‌های خارجی و ایجاد اشتغال بوده است که از نمونه‌های موفق آن در دنیا می‌توان به بندر هامبورگ در آلمان و هنگ‌کنگ و سنگاپور در آسیا اشاره کرد (گرامی‌طیبی و همکاران ۱۳۹۸: ۷۲). کشورهای در حال توسعه‌ای مثل ایران، روی هم‌رفته مناطق آزاد بنا بر دلایل مختلف، کمتر کارکرد مثبتی در راستای اهداف و نقش‌های تعیین شده برای آن‌ها داشته‌اند (نقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۲۴).

از مواهب و موقعیت‌های که به نظر می‌رسد بتوان از آن برای تقویت شاخص‌های توسعه به‌ویژه شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و کالبدی روستاها از آن استفاده کرد موقعیت ممتاز مناطق آزاد تجاری در بالا بردن این شاخص‌ها در سطح روستاها می‌باشد (حیدری ساربان، ۱۳۹۸: ۱۱۲). بررسی اسناد نشان می‌دهد که بین منطقه آزاد تجاری و بهبود شاخص‌های توسعه روستایی رابطه وجود دارد (Liberato et al, 2007: 396, Galasso and Profeta, 2011: 4). مجاورت مناطق آزاد با روستاهای اطراف می‌تواند تأثیرات زیادی بر این روستاها داشته باشد. روستاهای پیراشهری این مناطق ویژه، تحت تأثیر این مزایا به‌صورت مستقیم و غیرمستقیم می‌باشند. گرچه تصور بر این است که مناطق آزاد تنها تأثیرات مثبت و اثرات توسعه‌ای بر فضاهای مجاور از جمله روستاها می‌گذارند، لیکن این مناطق می‌توانند اثرات منفی هم بر روستاها داشته باشند. هجوم مهاجران به مناطق پیراشهری مناطق آزاد از مواردی است که می‌تواند مشکلات عدیده‌ای به‌وجود آورد. روستاهای پیراشهری چابهار نیز از این قاعده مستثنی نیستند. شهر بندری چابهار مرکز اداری شهرستان چابهار می‌باشد. اندیشه ایجاد منطقه ویژه اقتصادی چابهار برای نخستین بار توسط دفتر برنامه‌ریزی برنامه و بودجه در چهارچوب نظری توسعه استان در سال ۱۳۶۳ مطرح و به‌طور مشخص در مطالعات توسعه محور شرق مصوب ۱۳۶۴ هیات دولت در راستای تلقی بخش بازرگانی به‌عنوان محور توسعه استان مورد توجه قرار گرفت. مکان این منطقه واقع در اراضی شرق خلیج چابهار به مساحت چهارده هکتار به‌عنوان منطقه ویژه اقتصادی تعیین شد. این منطقه در بهمن‌ماه سال ۱۳۷۱ رسماً افتتاح و کار خود را آغاز کرد (سازمان توسعه تجارت ایران، مناطق ویژه اقتصادی ایران، ۱۳۸۶). روستاهای پیراشهری واقع در چابهار به دلیل نزدیکی مکانی و وابستگی فضایی کالبدی با شهر چابهار و منطقه ویژه اقتصادی، از امکانات و فرصت‌ها متعددی برخوردار می‌باشند که در دیگر روستاهای اطراف چابهار وجود ندارد. بهره‌مندی از شبکه ارتباطی مناسب، استفاده از زیرساخت‌ها و خدمات به‌ویژه در زمینه‌های اقتصادی و کالبدی، برای این گونه روستاها امکان‌پذیر است. لذا در راستای هدف پژوهش، سؤالاتی که مورد بررسی و کنکاش قرار گرفته شد به‌صورت ذیل بیان می‌شود:

- تأثیرات شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری به چه میزان است؟

- تحلیل فضایی توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری چگونه است؟

مناطق ویژه اقتصادی، در مجموع در چهار سطح مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی به ایفای نقش می‌پردازند که وزن ژئوپلیتیکی و ژئواکونومیک یک منطقه، قبل از هر چیزی در بستر فلسفه وجودی آن شکل می‌گیرد. این در حالی است که نقش سیاست و مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی و سازمان‌دهی وزن منطقه، نسبت به مؤلفه‌های جغرافیای طبیعی منطقه بیشتر است. البته، این سخن به معنی تأثیرگذاری مثبت و بهینه مؤلفه‌های انسانی در شکل‌دهی به وزن منطقه نیست، بلکه مؤلفه‌های انسانی در بیشتر موارد با جهت‌دهی خاص خود به فعالیت‌ها و کارکردهای مناطق آزاد، از گستره عملیاتی و ابعاد متنوع فعالیت‌های آن‌ها می‌کاهند. به‌طور کلی، هراندازه یک منطقه آزاد از وزن بالای تأثیرگذاری و برد فضایی عملکردی بیشتری برخوردار باشد، فضای بیشتری را تحت پوشش خود قرار خواهد داد (ولی قلی‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۵-۶). یکی از مناطق تأثیرپذیر از مناطق ویژه اقتصادی، روستاهای پیراشهری می‌باشد. پدیده پیراشهر، محصول تشدید تحولات اجتماعی-فضایی بر مبنای منطق و دیالکتیک انباشت و چرخه فضایی سرمایه و فرایندهای جهان‌شمول شهری شدن است (Harvey, 1973, 1982. Chirisa et al, 2016, 13). درباره نقش شهرهای مرکزی در توسعه مناطق پیراشهری از جمله روستاهای پیراشهری، سه دیدگاه مسلط بین جغرافیدانان توسعه و برنامه‌ریزان وجود دارد: دیدگاه فضایی عملکردی (دیدگاه خوش‌بینانه)، دیدگاه اقتصاد سیاسی (دیدگاه بدبینانه) و دیدگاه میانه. دیدگاه فضای عملکردی که در دهه‌های ۱۹۵۰ و ۱۹۶۰ مطرح گردید، بر این تأکید دارد که شهرهای مرکزی از طریق پخش و رخنه به پایین نوآوری‌ها، خدمات و امکانات، در توسعه مناطق پیراشهری خود نقش مثبتی دارند (کریمی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۰).

در ارتباط با نقش و تأثیر مناطق ویژه اقتصادی در توسعه اقتصادی و کالبدی مناطق پیراشهری مقالات و پژوهش‌های خارجی و داخلی انجام شده است که در این میان می‌توان به پژوهش‌های ارزنده زیر اشاره نمود: ژنگ و همکاران^۱ (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای با عنوان خط‌مشی‌ها و سیاست‌های پشت برنامه منطقه آزاد تجاری شانگهای، به ارائه یک پس‌زمینه از منطقه آزاد شانگهای و بری بازتاب‌ها بر روی آن پرداخته و دریافته است، که اجزای منطقه آزاد تجاری شانگهای نه تنها تجارت را تحریک می‌کند بلکه افزایش فرصت‌های حمل‌ونقل و امور مالی را به شهر ارمغان آورده است. جین^۲ (۲۰۱۳)، در مقاله‌ای با عنوان تأثیر اقتصادی مناطق ویژه اقتصادی؛ نمونه موردی شهرداری چینی به مقایسه تغییرات بین شهرداری قبل از منطقه ویژه اقتصادی و آن‌هایی که بعد ایجاد شده‌اند پرداخته و به این نتیجه رسیده که سرمایه‌گذاری انبوه در اهداف شهرداری و افزایش دستمزد برای کارگران بیش از افزایش در هزینه‌های زندگی محلی بوده است. رنجبر (۱۳۹۸)، در پژوهشی به بررسی نقش گسترش مناطق آزاد تجاری بر کارآفرینی و ایجاد اشتغال پایدار، پرداخته است. نتایج نشان داد که هدف از ایجاد و توسعه مناطق آزاد؛ افزایش و توسعه صادرات، ایجاد اشتغال، جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی و انتقال تکنولوژی، افزایش درآمدهای عمومی، افزایش تورسم، ارتقای جایگاه اقتصادی کشور و بهره‌مندی از اقتصاد رقابتی است. بر همین اساس، شرایطی چون فراهم بودن زیرساخت‌های تجاری و

^۱ - Zheng et al

Jin

حرفه‌ای، بازبودن فضای بازار برای ورود کارآفرینان و ظرفیت‌های کارآفرینی مانند مهارت و انگیزش، زمینه‌ساز ایجاد و رشد کسب‌وکارهای جدید در کشورها می‌باشد. حیدری ساریان (۱۳۹۸)، در پژوهشی به بررسی نقش منطقه آزاد تجاری در بهبود شاخص‌های اقتصادی مناطق روستایی: مطالعه موردی شهرستان ماکو پرداخته است. نتایج تحلیل فضایی روستاهای مورد مطالعه نشان داد که نقش منطقه آزاد تجاری در تقویت شاخص‌های اقتصادی در ۲۵ درصد روستاها در سطح قوی و در ۴۱ درصد روستاها در سطح متوسط و در بقیه روستاها در سطح ضعیف است. لطیفی و قائم‌پور (۱۳۹۵)، در پژوهشی تحت عنوان تأثیر مناطق ویژه اقتصادی بر رفاه و توسعه اجتماعی مناطق شهری و روستایی به این نتایج دست یافتند که، ایجاد منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان از طرفی باعث کاهش همبستگی اجتماعی و کاهش اعتماد اجتماعی، در بین مردم سلفچگان شده، اما از جانب دیگر وجود این منطقه، باعث بهبود رفاه اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی مردم شهر شده است. هادیانی و رحمانی (۱۳۹۵)، در مقاله‌ای تحت عنوان تحلیل اثرات منطقه آزاد تجاری - صنعتی چابهار بر ابعاد اقتصادی و فیزیکی شهر چابهار، به این نتایج دست یافتند، از دیدگاه شهروندان چابهار بر اساس طیف لیکرت نسبت به وضعیت فیزیکی و اقتصادی شهر چابهار در قبل و بعد از ایجاد منطقه آزاد تجاری-صنعتی بیانگر این می‌باشد که میانگین میزان گسترش فیزیکی از ۲/۴ به ۳/۸؛ خدمات شهری از ۲/۰۴ به ۳/۰۱ و اشتغال و درآمد از ۱/۹ به ۳/۲ افزایش داشته است. سلامی و همکاران (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی و ضرورت ایجاد آن در کردستان به این نتایج دست یافتند، با توجه به موقعیت استراتژیک کردستان (مرزی بودن و همجواری با عراق و اقلیم کردستان) و برخورداری از ظرفیت‌های مناسب منطقه آزاد، توانایی تبدیل شدن به دروازه‌ی تجاری ایران را دارد. آهن جان و همکاران (۱۳۹۴)، در پژوهشی تحت عنوان بررسی نقش منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار با تأکید بر توسعه شهری بندر چابهار، به این نتیجه دست یافتند که ایجاد بندر آزاد چابهار تسریع روند رشد صنعتی در استان، جذب نیروی انسانی متخصص، جذب سرمایه‌های بومی و خارجی از استان در بخش‌های تولیدی و خدماتی و نهایتاً افزایش اشتغال و رونق وضعیت اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را به دنبال داشته است.

بررسی نتایج مطالعات صورت گرفته به اهمیت مناطق آزاد در توسعه شهری و منطقه‌ای (روستاها و سایر مناطق) اشاره دارد، که ایجاد منطقه آزاد سبب تحول و دگرگونی در شرایط نواحی هم‌جوار گردیده است. در واقع روستاهای پیراشهری به علت برخورداری از روابط، مناسبات، تعاملات و یا پیوندهای روستا - شهری دارای فرصت‌ها و تنگناهای گوناگون در مسیر توسعه سکونتگاه‌های روستایی می‌باشند. از یک سو این گونه روستاها به علت نزدیکی به شهر می‌توانند از خدمات و کالاهای شهری، فرصت‌های شغلی زیرساخت‌های شهری در راستای توسعه خود بهره‌گیرند، و از سوی دیگر شرایط توسعه کالبدی در این روستاها نیز با توجه به ارتباط و نزدیکی به شهر و منطقه ویژه اقتصادی فراهم می‌شود. بدین منظور ضروری است که به تأثیرات شهر و از جمله منطقه ویژه اقتصادی در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری پرداخته شود.

روش‌شناسی

پژوهش حاضر به لحاظ هدف از جمله تحقیقات کاربردی بوده و روش بررسی آن پیمایشی است. گردآوری اطلاعات به دو روش مطالعات کتابخانه‌ای و مطالعات میدانی (پرسشنامه) صورت گرفته است. حجم نمونه با استفاده از روش

کوکران محاسبه و تعداد (۳۷۷) نفر با خطای (۰,۰۵)، به دست آمده است. پرسشنامه‌ها نیز برحسب تسهیم درصد در روستاهای نمونه برحسب نسبت جمعیت توزیع گردید (جدول ۱).

جدول ۱. توزیع جامعه نمونه بر حسب تسهیم درصد

روستا	جمعیت	حجم نمونه
تیس	۶۳۴۸	۱۰۲
کعب مرادآباد	۱۲۹۰۶	۲۰۹
عثمان‌آباد	۱۹۷	۵
رمین	۳۸۲۱	۶۱
جمع	۲۳۲۷۲	۳۷۷

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

همچنین جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزارهای (Expert Choice, SPSS) و مدل ELECTRE استفاده شده است. در ادامه نیز جهت میزان تأثیرات شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری از آزمون‌های تی تک نمونه‌ای و همبستگی اسپیرمن استفاده گردیده است. سپس به منظور تحلیل و ارزیابی شاخص‌ها از نرم‌افزار Expert Choice، همچنین جهت رتبه‌بندی روستاهای پیراشهری از روش الکترون استفاده شده است. واژه الکترون به معنای حذف و انتخاب بر اساس واقعیت است. در این روش، کلیه گزینه‌ها با استفاده از مقایسات غیر رتبه‌ای مورد ارزیابی قرار گرفته و بدان طریق گزینه‌های غیرموثر حذف می‌شوند. مقایسات زوجی بر اساس درجه توافق از اوزان (W_j) و درجه اختلاف از مقادیر ارزیابی وزین (V_{ij}) استوار بوده و تواما برای ارزیابی گزینه‌ها مورد آزمون قرار می‌گیرند.

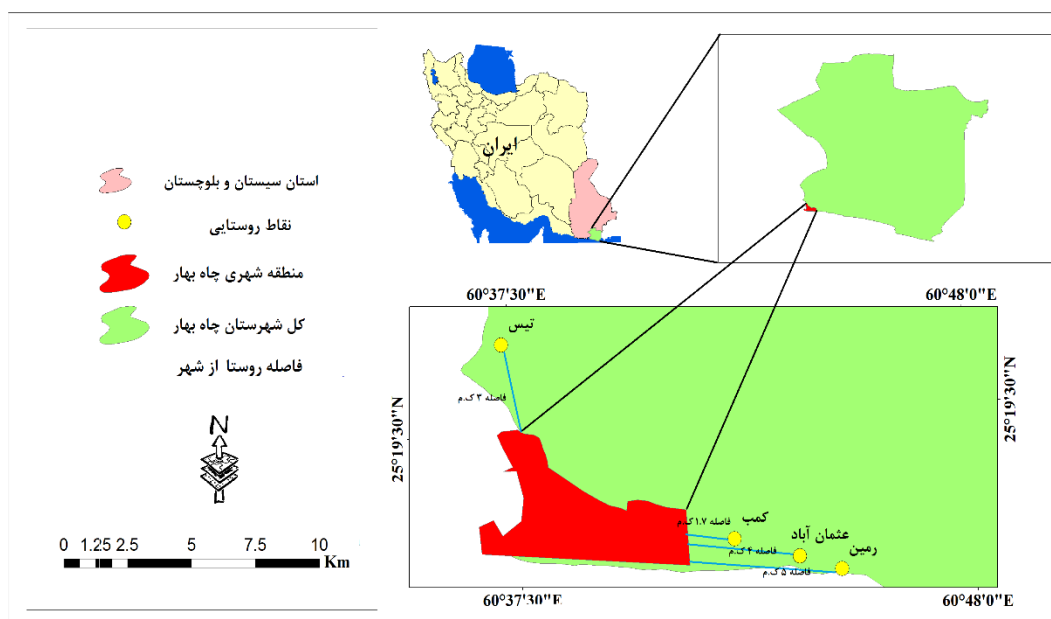
از آنجایی که پرسشنامه مذکور بر پایه شاخص‌های شناسایی شده در تحقیق و دیدگاه صاحب‌نظران و کارشناسان فراهم شده است؛ بنابراین، روایی صوری پرسشنامه تأیید می‌شود. همچنین جهت تعیین پایایی پرسشنامه از آماره آلفای کرونباخ استفاده شده که ۰/۷۸ به دست آمده و نشان‌دهنده پایایی قابل قبولی است. قابل ذکر است که متغیر مستقل پژوهش حاضر، جایگاه شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی می‌باشد و متغیر وابسته نیز توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری می‌باشد. در این پژوهش برای ارزیابی تأثیر شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی در توسعه (اقتصادی و کالبدی)، روستاهای پیراشهری از ۲ معیار اقتصادی و کالبدی و ۷ شاخص و ۲۳ گویه به صورت جدول (۱) استفاده شده است.

جدول ۲. شاخص‌ها و گویه‌های پژوهش

ابعاد	شاخص‌ها	گویه‌ها
اقتصادی	سرمایه‌گذاری	سرمایه‌گذاری در بخش خصوصی
		سرمایه‌گذاری در بخش دولتی
		سرمایه‌گذاری در بخش خدمات
	اشتغال و درآمد	اشتغال زنان
		افزایش درآمد حاصله از فعالیت‌های منطقه آزاد
		افزایش درآمد در بخش خدمات
		مشاغل دلالتی و واسطه‌گری
		مشاغل مولد و دائمی
		کاهش بیکاری
کالبدی	خدمات شهری	دسترسی به فضای آموزشی
		دسترسی به فضای سبز
		دسترسی به پارکینگ
		خدمات کلاتری
	زیرساختی	دسترسی به امکانات بهداشتی و درمانی
		تأسیسات و تجهیزات (آب و برق، تلفن، پست و ...)
	شبکه ارتباطی	دسترسی به خدمات ارتباطی (اینترنت، تلفن همراه و پست)
		سهولت رفت و آمد (حمل و نقل)
	مسکن	بازآفرینی مسکن فرسوده
		نوسازی مسکن
	زیباسازی	کیفیت شبکه معابر
		زیباسازی معابر
		سیستم روشنایی
		آسفالت بودن خیابان‌ها و کوچه‌ها

منبع: هادیانی و رحمانی، ۱۳۹۵، منبع: بدری و همکاران، ۱۳۹۶

چابهار در منتهی‌الیه جنوب شرقی ایران در کنار آب‌های گرم عمان، در ۶۰ درجه و ۳۷ دقیقه طول شرقی و ۲۵ درجه و ۱۷ دقیقه عرض شمالی واقع شده است. از شمال به شهرستان‌های سرباز و قصر قند از جنوب به دریای عمان از شرق به پاکستان و از غرب به شهرستان کنارک محدود می‌شود. شهرستان چابهار طبق آخرین تقسیمات ساسی به ۵ بخش تقسیم شده که شهر چابهار در بخش مرکزی قرار دارد. طبق سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵، جمعیت شهر چابهار طبق آخرین سرشماری (۱۰۶۷۳۹ نفر) بوده است.

شکل ۱. نقشه موقعیت محدود مورد مطالعه در شهرستان و استان سیستان و بلوچستان

یافته‌های تحقیق

چالش اصلی و مهمی که در روستاهای پیراشهر چابهار با آن مواجه هستند، مسئله اشتغال و درآمد است. امری که تداوم سکونت و بقاء در یک محیط و مکان را در وهله اول برای افراد و اهالی آن منطقه توجیه و به‌نوعی تضمین می‌کند. از سوی دیگر تا حدود زیادی این نکته واضح است که رسالت اصلی و اولیه مناطق روستایی در عرصه اقتصادی فعالیت در بخش اول اقتصادی (فعالیت‌های کشاورزی) می‌باشد که از این منظر روستاهای پیراشهری چابهار فعالیت در این عرصه برایشان پرهزینه و درعین حال کم بازده است. همچنین فعالیت در بخش‌های دوم و سوم اقتصادی (بخش‌های صنعت و تجارت) به دلیل سرمایه‌گذاری زیاد چندان عمومیت ندارد. بنابراین از جمله مهم‌ترین برنامه‌ها جهت پاسخگویی به این چالش در مناطق روستایی، ایجاد مناطق ویژه اقتصادی باهدف بهبود کسب‌وکار و اشتغال و درآمد در مناطق پیراشهری روستایی است. امری که یکی از رسالت‌های اصلی ایجاد منطقه ویژه اقتصادی چابهار نیز هستند. در این راستا، جهت بررسی جایگاه شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی در توسعه اقتصادی و کالبدی روستا-های پیراشهری از آزمون تی تک نمونه‌ای استفاده گردیده است. اطلاعات به‌دست آمده از جدول (۳) نشان می‌دهد نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای نشان داد، شهر چابهار با محوریت (منطقه ویژه اقتصادی) بر توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری با اطمینان ۹۵ درصد از لحاظ آماری اثرگذار می‌باشد. بررسی هر یک از متغیرها بیانگر این می‌باشد که عدد میانگین در گویه اشتغال زنان ۳/۳۵، مشاغل دلالی و واسطه‌گری ۳/۱۷، مشاغل مولد و دائمی ۳/۱۱، کاهش بیکاری ۳/۳۹، بالاتر از حد متوسط عدد ۳ می‌باشد. همچنین در شاخص سرمایه‌گذاری نیز با مقدار میانگین به‌دست آمده بالاتر از حد متوسط عدد ۳ در تمامی گویه‌ها، نشان از تأثیر زیاد شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی در روستاهای پیراشهری می‌باشد.

جهت دستیابی به میزان تأثیرگذاری شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی بر خدمات شهری از ۵ گویه مستخرج شده جدول (۳) استفاده شده است. داده‌ها بیانگر این می‌باشد که میانگین به‌دست آمده میزان دسترسی ساکنین روستاهای

پیراشهری به بخش آموزشی، فضای سبز، پارکینگ، کلانتری، امکانات بهداشتی و درمانی، بیشتر از حد متوسط (۳) می‌باشد. همچنین نتایج نیز حاکی از این می‌باشد که در شاخص زیرساختی با دو گویه (تأسیسات و تجهیزات آب و برق و... و دسترسی به خدمات ارتباطی) با مقدار میانگین به‌دست آمده بیشتر از حد متوسط عدد ۳، گویای تأثیر زیاد شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی بر توسعه شاخص زیرساختی روستاهای پیراشهری می‌باشد. همچنین در شاخص مسکن میانگین به‌دست آمده در گویه‌های (بازآفرینی مسکن فرسوده، نوسازی مسکن) نتایج گویای تأثیر شهر چابهار بر این شاخص در روستاهای پیراشهری می‌باشد. در ادامه نیز نتایج به‌دست آمده (میانگین به‌دست آمده بالاتر از حد متوسط عدد ۳)، در گویه‌های زیباسازی، نشان از رضایت نسبتاً خوب ساکنین روستاهای پیراشهری به این گویه‌ها می‌باشد.

جدول ۳. بررسی نقش چابهار و منطقه ویژه اقتصادی آن در توسعه سکونتگاه‌های پیراشهری

اقتصادی					
فاصله اطمینان تفاوت ۰/۹۵		T	میانگین	گویه‌ها	
پایین	بالا				
۳/۰۴	۳/۲۹	۰/۰۰۰	۴۳/۶۳۱	۳/۱۴	سرمایه‌گذاری در بخش خصوصی
۳/۶۳	۳/۹۹	۰/۰۰۰	۴۱/۷۲۷	۳/۸۱	سرمایه‌گذاری در بخش دولتی
۲/۹۲	۳/۱۸	۰/۰۰۰	۴۲/۹۹۸	۳/۰۵	سرمایه‌گذاری در بخش خدمات
۳/۰۰	۳/۳۲	۰/۰۰۰	۴۵/۲۳۱	۳/۱۶	افزایش درآمد حاصله از فعالیت‌های منطقه آزاد
۲/۹۵۸	۳/۲۰	۰/۰۰۰	۴۹/۵۵۱	۳/۲۶	افزایش درآمد در بخش خدمات
۳/۴۳	۳/۶۷	۰/۰۰۰	۵۸/۵۰۹	۳/۳۵	اشتغال زنان
۳/۸۱	۴/۰۷	۰/۰۰۰	۵۸/۰۲۸	۳/۱۷	مشاغل دلالی و واسطه‌گری
۳/۴۸	۳/۷۰	۰/۰۰۰	۶۴/۶۹۸	۳/۱۱	مشاغل مولد و دائمی
۳/۴۳	۳/۶۶	۰/۰۰۰	۵۹/۸۱۴	۳/۳۹	کاهش بیکاری
کالبدی-فیزیکی					
فاصله اطمینان ۰/۹۵		معناداری	T	میانگین	گویه
پایین	بالا				
۳/۴۵	۳/۶۷	۰/۰۰۰	۵۶/۶۵۲	۳/۳۴	دسترسی به فضای آموزشی
۳/۱۲	۳/۴۵	۰/۰۰۰	۵۶/۸۹۷	۳/۳۵	دسترسی به فضای سبز
۳/۷۲	۴/۱۷	۰/۰۰۰	۴۷/۳۲۴	۳/۹۹	دسترسی به پارکینگ
۳/۶۵	۴/۱۶	۰/۰۰۰	۵۲/۵۴۳	۳/۸۷	خدمات کلانتری
۳/۶۵	۴/۱۳	۰/۰۰۰	۴۶/۴۵۳	۳/۸۰	دسترسی به امکانات بهداشتی و درمانی
۳/۶۵	۴/۱۵	۰/۰۰۰	۵۱/۶۶۱	۳/۸۴	تأسیسات و تجهیزات (آب و برق، تلفن، پست و...)
۳/۴۹	۳/۸۹	۰/۰۰۰	۳۶/۶۷۸	۳/۷۰	دسترسی به خدمات ارتباطی (اینترنت، تلفن همراه و پست)
۳/۷۲	۳/۹۲	۰/۰۰۰	۴۷/۴۳۵	۳/۸۸	سهولت رفت‌وآمد (حمل‌ونقل)
۳/۷۶	۴/۱۰	۰/۰۰۰	۵۳/۵۲۱	۳/۹۲	بازآفرینی مسکن فرسوده
۳/۴۵	۳/۷۴	۰/۰۰۰	۴۳/۵۵۳	۳/۶۵	نوسازی مسکن
۳/۴۹	۳/۸۱	۰/۰۰۰	۴۵/۵۴۸	۳/۶۳	کیفیت شبکه معابر
۳/۵۴	۳/۸۲	۰/۰۰۰	۵۵/۲۵۶	۳/۶۹	زیباسازی معابر
۳/۵۴	۳/۸۵	۰/۰۰۰	۴۳/۵۸۷	۳/۶۸	سیستم روشنایی
۳/۶۳	۳/۹۸	۰/۰۰۰	۴۱/۵۶۷	۳/۸۳	آسفالت بودن خیابان‌ها و کوچه‌ها

منبع: یافته‌های تحقیق؛ ۱۳۹۹

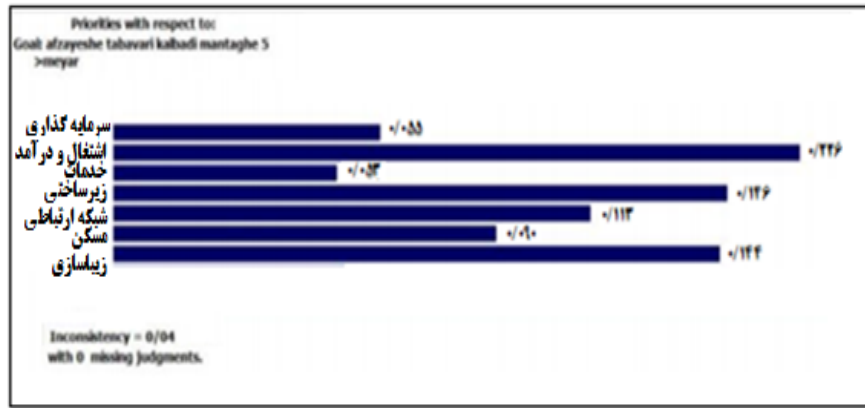
همچنین مطابق جدول شماره (۴)، نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن جهت ارتباط بین توسعه شاخص‌های اقتصادی و کالبدی-فیزیکی روستاهای پیراشهری و شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی، به ترتیب شاخص‌های سرمایه-گذاری با میزان همبستگی اسپیرمن به دست آمده ۰/۷۳۴، اشتغال و درآمد با میزان همبستگی اسپیرمن به دست ۰/۶۸۹، خدمات شهری با میزان همبستگی اسپیرمن به دست آمده ۰/۵۴۳، زیرساختی با میزان همبستگی اسپیرمن به دست آمده ۰/۷۹۸، شبکه ارتباطی با میزان همبستگی اسپیرمن به دست آمده ۰/۶۴۲، مسکن با میزان همبستگی اسپیرمن به دست آمده ۰/۷۶۴، زیباسازی با میزان همبستگی اسپیرمن به دست آمده ۰/۷۴۱، و سطح معناداری ۰/۰۰۰، گویای رابطه معناداری بین توسعه اقتصادی-کالبدی روستاهای پیراشهری و شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی می‌باشد.

جدول ۴. همبستگی بین شاخص‌های اقتصادی-کالبدی روستاهای پیراشهری و شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی

SIG	Sperman s rho correlation Sig.(2-tailed) N	متغیر مستقل	متغیر وابسته	متغیر وابسته
۰/۰۰۰	۰/۷۳۴	شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی	سرمایه‌گذاری	شاخص‌های اقتصادی و کالبدی-فیزیکی
۰/۰۰۰	۰/۶۸۹		اشتغال و درآمد	
۰/۰۰۰	۰/۵۴۳		خدمات شهری	
۰/۰۰۰	۰/۷۹۸		زیرساختی	
۰/۰۰۰	۰/۶۴۲		شبکه ارتباطی	
۰/۰۰۰	۰/۷۶۴		مسکن	
۰/۰۰۰	۰/۷۴۱		زیباسازی	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

با توجه به بررسی‌ها و مطالب ارائه‌شده در جدول (۴)، شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی توانسته است طی چند سال اخیر در تحولات اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری نقش دارد، چراکه اساساً اهداف ایجاد این منطقه ویژه اقتصادی توسعه منطقه‌ای و روستاهای پیراشهری و هم‌جوار بوده است. منطقه ویژه اقتصادی، علاوه بر ایجاد اشتغال در روستاهای پیراشهری از لحاظ اقتصادی نیز تأثیرات مثبتی گذاشته است، توان اقتصادی مردم شهر را افزایش داده و باعث تقویت پتانسیل‌های اقتصادی و کالبدی و فیزیکی بر سطح مردم منطقه شده و خودکفایی نسبی را ایجاد کرده و همچنین باعث جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی شده است. اشتغال ایجادشده از این رهگذر باعث جذب افراد جویای کار به روستاهای پیراشهری شده و در بعد کالبدی نیز بافت شهر اثرگذار بوده است. در ادامه برای محاسبه اهمیت شاخص‌ها در این پژوهش از روش فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP) استفاده شده است. بدین ترتیب که شاخص‌های موردنظر در اختیار گروهی (۲۰) نفر از متخصصین قرار می‌گیرد و از آن‌ها درخواست می‌شود تا از طریق مقایسه زوجی شاخص‌ها، وزنی مناسب بین ۱ تا ۹ به هر یک از آن‌ها اختصاص دهند. سپس برای محاسبه وزن هر یک از شاخص‌ها از نرم‌افزار Expert choice استفاده شده است. شکل شماره (۲)، تعیین وزن را در نرم‌افزار Expert choice نشان می‌دهد.

شکل ۲. تعیین وزن شاخص‌ها در نرم‌افزار Expert choice

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

یافته‌های حاصل از تعیین وزن شاخص‌ها با استفاده از روش فرایند تحلیل سلسله مراتبی Expert choice نشان داد، شاخص اشتغال و درآمد با وزن به دست آمده ۰/۲۲۶، بالاترین رتبه را به خود اختصاص داده است. همچنین شاخص‌های زیرساختی با وزن به دست آمده ۰/۱۴۴، زیباسازی با وزن به دست آمده ۰/۱۴۴، شبکه ارتباطی با وزن به دست آمده ۰/۱۱۳، مسکن با وزن به دست آمده ۰/۰۹۰، سرمایه‌گذاری با وزن به دست آمده ۰/۰۵۵، خدمات با وزن به دست آمده ۰/۰۵۳، به ترتیب بالاترین و پایین‌ترین شاخص‌ها را می‌تواند در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری داشته باشند. با توجه به اینکه یکی از اهداف تعریف شده برای منطقه ویژه اقتصادی و از جمله منطقه چابهار ایجاد اشتغال برای اقشار مختلف و به مثابه آن افزایش درآمد بوده و میزان اشتغال‌زایی نیز در این روستاها بیشتر از حد متوسط بوده است، البته قابل ذکر است که بسیاری از زمینه‌های اشتغال ایجاد شده در بخش غیررسمی و یا به شکل قاچاق می‌باشد که مهم‌ترین آن‌ها در بخش بازرگانی بوده است که به صورت گسترش دست‌فروشی کالا در سطح شهر و مکان‌های گردشگری ایجاد شده است، که بدین صورت باعث افزایش اشتغال و درآمد در روستاهای پیراشهری چابهار شده است. در ادامه نیز به ارزیابی اولویت‌بندی روستاهای پیراشهری چابهار با استفاده از روش الکترونیک پرداخته می‌شود. جدول شماره (۵)، پس از اینکه ماتریس بی‌مقیاس شده را نشان می‌دهد.

جدول ۵. ماتریس بی‌مقیاس

C7	C6	C5	C4	C3	C2	C1	روستا
۰/۴۷۰۴	۰/۳۵۷۳	۰/۳۵۳۶	۰/۳۱۶۲	۰/۵۳۰۷	۰/۷۰۸۹	۰/۹۹۴۳	تیس
۰/۲۷۶۵	۰/۳۶۷۱	۰/۳۳۶۵	۰/۳۶۷۸	۰/۲۸۸۹	۰/۳۵۶۶	۰/۴۵۶۳	مرادآباد
۰/۳۷۶۴	۰/۶۶۵۴	۰/۵۴۳۲	۰/۲۲۷۶	۰/۳۴۲۷	۰/۶۵۴۳	۰/۶۵۴۱	رمین
۰/۳۳۴۵	۰/۴۴۵۳	۰/۴۳۲۷	۰/۱۱۲۳	۰/۳۴۱	۰/۴۳۲۱	۰/۳۴۲۱	عثمان‌آباد

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

پس از تعیین وزن شاخص‌ها به منظور تشکیل ماتریس بی‌مقیاس موزون، وزن‌های حاصله (W) در ماتریس رفع اختلاف مقیاس شده (N) ضرب می‌شود، جدول شماره (۶)، ماتریس بی‌مقیاس موزون شاخص‌ها را نشان می‌دهد. در ادامه پس از تعیین ماتریس‌های هماهنگی و ناهماهنگی، به بررسی ماتریس هماهنگی مؤثر و ناهماهنگی مؤثر پرداخته شده است. جدول (۷) ماتریس‌های هماهنگی مؤثر و ناهماهنگی مؤثر را نشان می‌دهد. سپس از ضرب عناصر متناظر ماتریس‌های

هماهنگ مؤثر و ناهماهنگ مؤثر، ماتریس نهایی مؤثر یا چیرگی نهایی که نشان دهنده اولویت گزینه‌ها نسبت به یکدیگر است به دست می‌آید. جدول شماره (۸)، ماتریس نهایی مؤثر را نشان می‌دهد.

جدول ۶. ماتریس بی‌مقیاس موزون

شاخص	C1	C2	C3	C4	C5	C6	C7
تیس	۰/۰۱۴۷	۰/۰۶۱۶	۰/۰۵۳۴	۰/۱۰۳۴	۰/۰۲۳۴	۰/۰۵۴۰	۰/۰۸۹۸
مرادآباد	۰/۰۴۳۲	۰/۰۲۳۱	۰/۰۴۳۲	۰/۰۶۵۴	۰/۰۲۶۴	۰/۰۴۰۰	۰/۰۴۳۲
رمین	۰/۰۴۱۲	۰/۰۵۵۶	۰/۰۴۳۲	۰/۰۱۲۳	۰/۰۲۷۴	۰/۰۴۳۲	۰/۰۳۲۴
عثمان‌آباد	۰/۰۳۲۱	۰/۰۳۳۴۲	۰/۰۴۳۲	۰/۰۱۴۵	۰/۰۱۱۷	۰/۰۳۲۱	۰/۰۲۱۲

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

جدول ۷. ماتریس‌های هماهنگ مؤثر و ناهماهنگ مؤثر

روستا	تیس	رمین	مرادآباد	عثمان‌آباد	روستای
تیس	-	۱	۱	۱	۱
مرادآباد	۰	۱	-	۱	۱
رمین	۰	۱	۰	-	۱
عثمان‌آباد	۰	۰	۰	۱	-

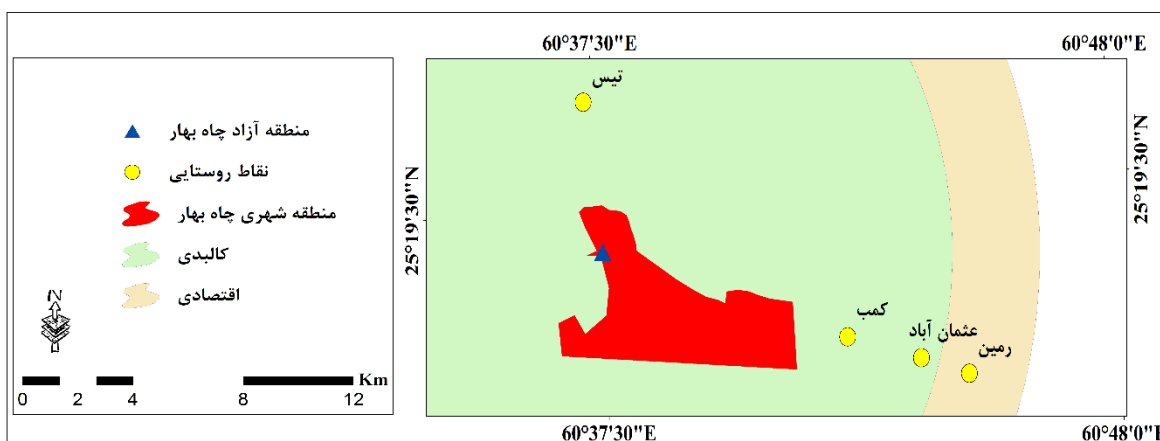
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

جدول ۸. ماتریس نهایی مؤثر

روستا	تیس	رمین	مرادآباد	عثمان‌آباد	امتیاز نهایی
تیس	-	۱	۰	۰	۱
مرادآباد	۰	۰	-	۰	۰
رمین	۰	۱	۰	-	۱
عثمان‌آباد	۰	۰	۰	-	۰

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

نتایج نشان داد، در بین روستاهای پیراشهری، روستاهای تیس و رمین بیشترین میزان تأثیر اقتصادی و کالبدی را از شهر چابهار با تأکید بر منطقه ویژه اقتصادی را به خود اختصاص داده‌اند. شکل (۳)، عملکردی شهر چابهار با محوریت (منطقه ویژه اقتصادی) در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری را به خوبی نشان می‌دهد.

شکل ۳. عملکردی شهر چابهار با محوریت (منطقه ویژه اقتصادی) در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری

نتیجه‌گیری

توسعه روستاهای پیراشهری نیازمند سرمایه‌گذاری در بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف است. بدون سرمایه‌گذاری در طرح‌های زیربنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی و همچنین توسعه کالبدی را در روستاهای پیراشهری داشت. یکی از راه‌های مفید و مناسب جهت جذب سرمایه‌های خارجی ایجاد مناطق آزاد است. منطقه آزاد باهدف جذب سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی، توسعه ترانزیت، ایجاد اشتغال، محرومیت‌زدایی و درنهایت رشد و توسعه ایجاد گردید، از این رو منطقه ویژه اقتصادی چابهار به کانون توسعه ناحیه چابهار در بسیاری از موارد به اهداف اولیه خود نزدیک شده است. در شرایط کنونی اکثر مردم بر این باورند که کانون فعالیت‌های منطقه ویژه اقتصادی چابهار محدود به اراضی قانونی‌اش بیشتر بوده است که علاوه بر ایجاد مجتمع‌های تجاری-اداری و امکانات رفاهی و تفریحی به توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری نیز انجامیده است.

از این رو پژوهش حاضر باهدف بررسی تأثیرات شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری انجام گرفته است. بررسی تأثیر منطقه ویژه اقتصادی چابهار در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری، گویای تفاوت پژوهش حاضر با پژوهش‌های دیگر می‌باشد. نتایج آزمون تی تک نمونه‌ای نشان داد، شهر چابهار با محوریت (منطقه ویژه اقتصادی) بر توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری با اطمینان ۹۵ درصد از لحاظ آماری اثرگذار می‌باشد. همچنین نتایج آزمون همبستگی اسپیرمن با توجه به سطح معناداری ۰/۰۰۰، گویای رابطه معناداری بین توسعه اقتصادی-کالبدی روستاهای پیراشهری و شهر چابهار با محوریت منطقه ویژه اقتصادی می‌باشد منطقه آزاد چابهار با اهدافی چون جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی، کسب درآمدهای خالص ارزی از طریق توسعه صادرات غیرنفتی و تجارت ترانزیت، ایجاد فرصت‌های اشتغال و درآمد برای منطقه، انتقال تکنولوژی تولید در فعالیت‌های صنعتی و آموزش نیروی کار و ارتقای مهارت و در جهت برآورده ساختن اهداف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی توسعه سیستان و بلوچستان جستجو کرد. اکنون که یک دهه از تأسیس این منطقه می‌گذرد با کمی بررسی به نگاهی یافته‌های پژوهش شهر چابهار با محوریت این منطقه در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری مؤثر می‌باشد.

بنابراین سهم منطقه ویژه اقتصادی در چابهار در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری زیاد می‌باشد. در حال حاضر ۲۵ واحد صنعتی در منطقه ویژه اقتصادی در زمینه تولید محصولات نظیر کلیدهای مینیاتور، چای، سندبلاست، بلورجات، موتور جاروبرقی، تصفیه روغن موتور، کنسرو ماهی، قطعات یدکی خودرو، پوشاک، آنزیم خوراکی دام و طیور، لامپ‌های کم‌مصرف، لوازم خانگی و... با سرمایه‌گذاری ایرانی و مشترک با خارجیان فعال می‌باشند و به‌زودی نیز واحدهای دیگری که در مرحله راه‌اندازی هستند و محصولات نظیر آرد سنتی، کنتوربرق، روغن روان کارهای صنعتی و... روانه بازارهای داخلی و خارجی خواهند کرد. در این راستا بسیاری از ساکنین روستاهای پیراشهری در خرید و فروش و یا حتی بازاریابی این محصولات و در واحدهای تولیدی نیز فعالیت می‌کنند. یافته‌های حاصل از تعیین وزن شاخص‌ها با استفاده از روش فرایند تحلیل سلسله مراتبی نشان می‌دهد شاخص‌های اشتغال و درآمد با وزن به‌دست آمده ۰/۲۲۶، بالاترین رتبه را به خود اختصاص داده است. همچنین شاخص‌های زیرساختی با وزن به‌دست آمده ۰/۱۴۶، زیباسازی با وزن به‌دست آمده ۰/۱۴۴، شبکه ارتباطی با وزن به‌دست آمده ۰/۱۱۳، مسکن با وزن به‌دست آمده ۰/۰۹۰، سرمایه‌گذاری با وزن به‌دست آمده ۰/۰۵۵، خدمات با وزن به‌دست آمده ۰/۰۵۳، به ترتیب بالاترین و پایین‌ترین

شاخص‌ها را می‌تواند در توسعه اقتصادی و کالبدی روستاهای پیراشهری داشته باشند. همچنین قابل ذکر است، در بین روستاهای پیراشهری، روستاهای تیس و مرادآباد بیشترین میزان تأثیر اقتصادی و کالبدی را از شهر چابهار با تأکید بر منطقه ویژه اقتصادی را به خود اختصاص داده‌اند، همچنین روستاهای عثمان‌آباد، رمین، کمب، کمترین میزان تأثیر را به خود اختصاص داده‌اند. نتایج تحقیق حاضر با نتایج پژوهش‌های (حیدری ساریان (۱۳۹۸)، لطیفی و قائم‌پور (۱۳۹۵)، سلامی و همکاران (۱۳۹۶)، آهن جان و همکاران در سال (۱۳۹۴)، همخوانی دارد. در نهایت راهکارهایی که پیشنهاد می‌گردد به شرح زیر است:

- ایجاد تنوع در درآمدهای این روستاها و رفع وابستگی آن‌ها به درآمدهای ناشی از واردات و صادرات شهر چابهار.
- ایجاد انگیزه پیشرفت و آینده‌ای روشن در روستاهای پیراشهری از طریق کمک به ایجاد فرصت‌های جدید کسب‌وکار در حوزه‌ی صنایع وابسته به منطقه ویژه اقتصادی، گردشگری.
- افزایش اشتغال و مشارکت مردم محلی در منطقه ویژه اقتصادی با ایجاد کارگاه‌های کوچک و زودبازده.
- برنامه‌ریزی منطقه ویژه اقتصادی برای ایجاد صنایع کوچک و متوسط در روستاهای پیراشهری با توجه به فراوانی نیروی جوان در روستا.

منابع

- آهن‌جان، زینب و پودینه نظری، مریم. سرگزری دوست، فاطمه. ۱۳۹۴. بررسی نقش منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار با تأکید بر توسعه شهری بندر چابهار، دومین همایش بین‌المللی و پنجمین همایش ملی گردشگری و جغرافیا و محیط‌زیست پایدار. اسفند ۱۳۹۴، تهران.
- بدری، علی. دربان آستانه، علیرضا. سعدی، سیما. ۱۳۹۶. تأثیر بازارچه‌های مرزی بر ارتقاء شاخص‌های اقتصادی-اجتماعی مناطق روستایی مرز نشین مطالعه موردی: مرز باشماق مریوان. فصلنامه برنامه‌ریزی فضایی. سال ۷. شماره ۳. پیاپی ۲۶. صص ۴۱-۶۲.
- سازمان توسعه تجارت ایران، مناطق ویژه اقتصادی ایران. ۱۳۸۶. دفتر برنامه‌ریزی تجاری. اردیبهشت ۱۳۸۶. ص ۲
- سلامی، فریبا. ضروری، زهرا. رادین، فایق. ۱۳۹۶. نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی و ضرورت ایجاد آن در کردستان، اولین همایش بین‌المللی برنامه‌ریزی اقتصادی، توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای. تهران.
- کریمی، بهرام. بدری، سیدعلی. سلمانی، محمد. قدیری معصوم، مجتبی. ۱۳۹۱. ارزیابی تأثیر ارتقای روستاها به شهر در توسعه مناطق کوهستانی از دیدگاه مردم محلی (مطالعه موردی: بخش دیلمان، شهرستان سیاهکل). فصلنامه پژوهش‌هایی روستایی. سال ۳. شماره ۳. صص ۱-۳۱.
- لطیفی، غلامرضا. قائم‌پور، محمدعلی. ۱۳۹۵. تأثیر مناطق ویژه اقتصادی بر رفاه و توسعه اجتماعی مناطق شهری و روستایی (مطالعه موردی: منطقه ویژه اقتصادی سلفچگان). فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، سال ۷. شماره ۲۷، صص ۱۸۹-۲۲۴.
- ولی‌قلی‌زاده، علی. ۱۳۸۸. بررسی جایگاه و مزیت‌های اقتصادی ایران برای کشورهای CIS و ...، منطقه آزاد تجاری اقتصادی ارس. طرح پژوهشی. صص ۵۵-۶.
- هادیانی، زهره. رحمانی، اسماعیل. ۱۳۹۵. تحلیل اثرات منطقه آزاد تجاری-صنعتی چابهار بر ابعاد اقتصادی و فیزیکی شهر چابهار. مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی. سال ۱۱. شماره ۳۴. صص ۸۵-۱۰۰.

- گرامی طیبی، محسن. بیات، روح‌الله، درویشی سه تلانی، فرهاد. ناصرخواه، امیر. ۱۳۹۸. طراحی مدل آینده‌نگاری راهبردی برای توسعه مناطق آزاد در افق ۱۴۱۴ (مورد مطالعه: منطقه آزاد چابهار). نشریه آینده‌پژوهی ایران. دوره ۴. شماره ۱. صص ۷۱-۹۹.
- جهانی دولت آباد، رحمان. جهانی دولت آباد، اسماعیل. ۱۳۹۸. تبیین نارسایی‌های کارکردی- فضایی مناطق آزاد با تأکید بر حوزه تجارت و بازرگانی (مورد مطالعه: منطقه آزاد تجاری- صنعتی ارس). برنامه‌ریزی و آمایش فضا. دوره ۲۳. شماره ۳. صص ۹۹-۱۲۴.
- حیدری ساربان، وکیل. ۱۳۹۸. بررسی نقش منطقه آزاد تجاری در بهبود شاخص‌های اقتصادی مناطق روستایی: مطالعه موردی شهرستان ماکو. روستا و توسعه. دوره ۲۲. شماره ۱. صص ۱۱۱-۱۳۳.
- تقی‌زاده، خدیجه. ۱۳۹۸. عملکرد مناطق آزاد تجاری- صنعتی کشور در چهار سال اول برنامه چهارم توسعه، مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی). دوره ۱۰. شماره ۹. صص ۱۲۳-۱۳۲.
- فرزام فر، صبا و باغفلکی، افشین. ۱۳۹۹. تأثیر گسترش مناطق آزاد تجاری بر کارآفرینی و ایجاد اشتغال پایدار در منطقه قصرشیرین. همایش ملی مجازی بومی‌سازی؛ به‌روزرسانی و کارآمدی مدیریت آموزشی در سازمان‌های آموزشی. کرمانشاه.
- نوروزی، میلاد و حلاج‌راسخولی‌زاده، فرشید. ۱۳۹۸. نقش مناطق آزاد تجاری در توسعه اقتصادی و جذب سرمایه‌گذاران خارجی. سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در مدیریت، اقتصاد، حسابداری و بانکداری. تهران.
- رنجبر، همایون. ۱۳۹۸. نقش گسترش مناطق آزاد تجاری بر کارآفرینی و ایجاد اشتغال پایدار. دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، مهندسی صنایع، اقتصاد و حسابداری، تهران.
- Chirisa, I, Mazhindu, E, Bandaoko, E, 2016. **Peri-Urban Developments and Processes in Africa with Special Reference to Zimbabwe**, EBook, ISBN 978-3-319-34231-3
- Harvey D. 1973. **Social justice and the city**. London.
- Harvey D. 1982. **The limits to capital**. Oxford.
- Jin, W. 2013. **The economic impact of Special Economic Zones: Evidence from Chinese municipalities**, Journal of Development Economics, Vol 101. PP. 133-147
- Zheng, W. Yang, Zh. Xuefeng, W, Jihong, Ch., 2014, **Policy and politics behind Shanghai's Free Trade Zone Program**, Journal of Transport Geography, Vol 34, PP. 1- 6.
- Liberato, A.S. and Fennell, D. 2007. **Gender and well-being in the Dominican Republic: impact of free trade zone employment and female headship**, World Development, Vol. 35. No. 3. PP. 394-409.
- Galasso, V. and Profeta, P. 2011. **The political economy of social security: a European survey**, Political Economy, Vol. 1. No. 8. PP .1-29.
- Skinner, A. 2009. **The Shaping of Political Economy in the Englishment**, Scottish Journal of Political Economey, Vo1.37, P.157.